

Gaspıralı'yı Anlamak

Dilek YILDIZ / ASÜ, Tarih Bölümü Mezunu

İsmail Gaspıralı, 20. Yüzyılın başlarına damgasını vuran, çağdaş Türk ve İslam dünyasının yetiştirdiği en büyük düşünür ve siyaset adamlarından biridir. Genç yaşında hayatını Türk ve İslam dünyasına adanmış ve bu uğurda çok önemli faaliyetlerde bulunmuştur.

Aslen Kırım Türkü olan İsmail Gaspıralı (İsmail Mirza Gasprinskiy), Rusya'daki Türkçülük hareketinin önde gelen isimlerinden olup 21 Mart 1851'de Bahçesaray yakınlarındaki Avcıköy'de doğmuştur. Gaspıralı, ismini babasının doğduğu yer olan Gaspıra'dan almaktadır. İsmail Bey'in babası, Çarlık ordusunda çevirmen olarak çalışan teğmen Mustafa Ağa'dır. Mustafa Ağa 1854 Akyar (Sivas-topol) Savaşı esnasında bütün ailesi ile birlikte Bahçesaray'a yerleşmiştir. Kırım Türklüğünün en önemli merkezi olan ve geleneksel dini-kültürel motifleri devam ettiren Bahçesaray, İsmail Gaspıralı'nın çocukluğunu derinden etkilemiştir. Bu etki için Seydahmet; on yaşına kadar yaşadığı bu güzel Türk şehrinin İsmail Gaspıralı'nın ruhunda, sokakları, evleri, camileri, han ve sarayları ile derin izler bıraktığını, ayrıca çok sevdiği dadısından dinlediği türkülerini ve elifbayı öğrendiği Hacı İsmail Efendi'yi ömrünün sonuna kadar unutmadığını söylemektedir. Gaspıralı eğitim hayatına ilk olarak Bahçesaray'da mahalle mektebinde başlamıştır. Alfabeyi de burada hiç unutmadığını söylediği Hacı İsmail Efendi'den öğrenmiştir. Hacı İsmail Efendi'den ve okuldan gördükleri onu derinden etkilemiştir. Gaspıralı'nın eğitim gördüğü yıllarda İmparatorluğun askeri okullarını kazanmış Rus olmayan öğrencilerin Hıristiyan adetlerini benimsemeleri amacıyla milliyetçi Rusların evlerine belli aralıklarla gönderilmeleri

uygulanması olduğundan, Gaspıralı Moskova Harp Okulunu kazandığında bir Rus ailenin yanına gönderilmiştir. Moskova'da iç içe bulunduğu çevrenin Gaspıralı da nasıl bir milliyetçilik duygusu doğurduğunu Yusuf Akçura şöyle belirtmiştir: "Bir müddet sonra Türklerin en büyük milliyetperverlerinden olacak İsmail Bey, ilk talimini bir Rus askeri mektebinde gördüğü gibi, asıl terbiye-i milliyesini de tatil günlerini aralarında ve sofralarında geçirdiği, ifratla nasyonalist bir Rus ailesinde o zamanlar Rus milliyetperverliğini kabartmak üzere muttasıl Türklere taarruz eden "Moskovskiye Vedomosti" adlı cerideden, bu ceridenin meşhur şoven muharriri Prof. İvan Katkof'tan ıktibas etmiştir".

Gaspıralı, Moskova'da iken aşırı Slavcı olmasına rağmen Katkov ile dost olmuştur. Onun sayesinde Rus milliyetçiliğini, liberal ve aşırı politik akımları tanımıştır. Bu sayede kendi milliyeti meselesine yönelmiştir. Rusya'nın baskıcı bir şekilde hızla uygulamakta olduğu Panslavizm politikası ile Rusya topraklarında bulunan Türkler toplumsal değişmelere maruz kalmışlardır. Türklerin etnik ve kültürel dağılma sürecini yaşadığı bu dönemde, İsmail Gaspıralı onlara tek bir millet olma şuurunu kazandırmaya çalışmıştır. Bu bakımdan İsmail Gaspıralı Türk milliyetçiliğinin en büyük öncülerindendir. Bu dönemde yavaş yavaş ortaya çıkan Türk milliyetçiliği düşüncesi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini de yakından etkilemiştir. O, düşünceleri ve uygulamalarıyla topluma yön veren bir aksiyon ve eğitim adamıdır. Statik toplum anlayışı yerine dinamik unsurların öne çıktığı bir toplumu ideal

olarak görmektedir. Bunu da modern medeniyetin silahları olan pozitif bilim ve aklı ön plana çıkarmakla beraber kültürel unsurları ve yeniliğe açık bir din anlayışına dayanan toplum modeli şeklinde savunmaktadır. Modern hayat anlayışının hâkim olduğu bir toplumu meydana getirmek Gaspıralı'nın esas düşüncesini oluşturmaktadır. Gaspıralı, dönemin Avrupa'sını da yakından tanımaya çalışmış ve hep eleştirel bir gözle bakmaya gayret göstermiştir. Pozitif ilimler bakımından ileri medeniyet olarak Avrupa'yı görmekle birlikte, bunu kendi kültürümüzle harmanlayarak daha üst düzey bir medeniyet ve yaşam şekline ulaşmayı amaç edinmiştir. Bu düşüncesini gerçekleştirebilmek için Batı'nın teknik üstünlükleri ile İslam dininin insana verdiği değerleri birleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Gaspıralı sıbyan mektebi ve ıslah çalışmaları neticesinde dini unsurlarla bezenmiş modern eğitim anlayışını, kadınların toplumsal hayata daha aktif katılma gereğini, toplumsal yardımlaşma, güçlü temellere oturtulmuş bir ekonominin gerekliliği gibi düşünceleri üzerine de faaliyetlerini sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin dağılmaya başladığı bir dönemde Türk milletinin yok olmasının önüne geçmek amacı ile Türk milliyetçiliği ideolojisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla en önemli

hedefine ulaşmış ve Türk milleti bağımsız, milli bir devlet kurmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu aşamasında hâkim ideoloji olması bakımından, Türk siyasal hayatında önemli bir yer teşkil eden, Türk milliyetçiliği ideolojisine fikirleri ile katkı sağlamıştır.

1851-1914 yılları arasında Kırım'da yaşayan İsmail Gaspıralı, tüm Türkler arasında ortak bir millet bilincinin oluşması için büyük çaba göstermiştir. Gaspıralı, "Dilde, fikirde, işte birlik" şiarıyla dil ve kültür alanında çalışmalar yapmış, Türk milliyetçiliğinin gelişmesi için birçok eser meydana getirmiştir. Gaspıralı'nın Türk milliyetçiliği anlayışı düşüncesinin özünde, dönem itibariyle Avrupa milletlerinin gerisinde kalan Türkler'in bilimde, edebiyatta ve sanatta gelişmesi için, modern bir eğitim almaları ve her alanda ilerlemeleri fikri yatmaktadır. Gaspıralı'nın ilk aşamada savunduğu, Türkler'in milliyetçilik bilinciyle hareket ederek, Türkler arasında ortak bir Türkçe'nin kullanılması ve kültür alanında yapılacak çalışmalarla ilerlemenin sağlanmasıdır. İsmail Gaspıralı fikirlerini şu şekilde dile getirir; "Bizim geride kalmamıza sebep cahilliğimiz, Avrupa ilim ve maarifini bilmememiz, tabii kanunlardan habersizliğimizdir. Bu halden kurtulmak için okumak gerek. Lakin Avrupa'nın ilim ve maarifini Türk-Tatarlar arasına, ancak kendi mektep ve medreselerinde, kendi dilleri ile sokmak mümkündür. Bunun için de Rusya'da yaşamakta olan Türklerin Türkçe edebiyatının olması gerekmektedir."

Gaspıralı, toplumsal kalkınma temelli fikirlerini eyleme geçirebilmek hukuki bir zeminde savunabilmek için siyaset ile ilgilenmeye başlamıştır. 1877-1882 yılları arasında önce Bahçesaray Belediye başkanı yardımcılığı, daha sonra ise belediye başkanlığı yapmıştır. Siyaset ile ilgilenirken diğer yandan Avrupa'nın çeşitli yerlerinde ve Kırım'da gördüğü, sahip olduğu tecrübe ve analizlerini neşriyat yoluyla mensubu olduğu milleti uyandırıp harekete geçirebilmek için kullanmak istemiştir. Ancak Ruslar, İsmail Bey'in gazete çıkarmasına izin vermemiştir. Bunun

üzerine, 1881 yılında Akmesid'de çıkarılmakta olan Tavrida gazetesinde Genç Molla takma adıyla, daha sonraları kitap hâline de getirilen Rusya Müslümanlığı adını taşıyan yazılarını tefrika hâlinde yayımlamıştır. Genç Molla takma adını kullandığı bu yazılarında çok zeki ve ince bir üslup kullanmış, böylece yazılarının yasaklanmasının önüne geçmiştir. Ancak o, artık fikirlerini daha rahat ve cürekâr şekilde ortaya koyabileceği Türkçe bir yayın organı çıkarmak istemiş, Türkçesi ile birlikte Rusça olarak da yayınlanması şartıyla 1883 yılında Türkçe bir gazete çıkarmasına izin verilmiştir. Gazeteye, Şinasi Efendi'nin Tercüman-ı Ahvâl'inden esinlenilerek Tercümân-ı Ahvâl-i Zaman ismi verilmiştir. Dilde, fikirde, işte birlik şiarıyla tüm Türklere hitap etmek için çıkardığı Tercüman 22 Nisan 1883'te okuyucusu ile buluşmuştur. Gaspıralı Tercüman'ı başlarda diğer bölgelerdeki Müslümanlar hakkında bilgi vermenin bir aracı olarak kullanmış, 1905'den sonra ise Müslüman dayanışması hususunda çok daha cürekâr ve sert bir dille halkı aksiyona geçirme amacı ile kullanmaya başlamıştır.

İsmail Bey, 1905 Rus inkılâbından sonra siyaset sahnesine daha aktif olarak katılma kararı almış ve bunu şu şekilde dile getirmiştir: "Benim ilk, en uzun, yani Tercüman dönemim bitiyor ve eski muallim ve halk eğitimcisinin siyasileşmek zorunda olduğu ikinci ve daha kısa, ama muhtemelen daha fırtınalı dönemim başlıyor. Diğer bir gazetenin yokluğunda, Tercüman açıkça siyasi bir organa dönüşmek ve Türk halkımızın iç ve dış düşmanlarına karşı soğukkanlı, hesaplı ve kalıcı bir kampanya başlatmak zorundadır."

II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönem İsmail Gaspıralı'nın İstanbul'da aktif olarak birtakım faaliyetlerde bulunmasına imkân tanımıştır. II. Meşrutiyet'in getirdiği ılımlı havayı Türk milliyetçiliği ve reformist fikirlerini aktarabilmesi için uygun gören Gaspıralı, 1908 öncesinde Jön Türklerle de temas halinde olmuştur. Ayrıca 1908 sonrasında Türkiye'de İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük düşünceleri oluşmaya ve şekillenmeye başlamıştır.

Bunlar birbirinden farklı fikir akımları olsalar da Gaspıralı her birinde kendine uygun noktalar bulabilmiştir. Esasen Gaspıralı'nın Türkçülüğü, İslamcılığı ve Batıcılığı arasında keskin çizgiler yoktur. Gaspıralı Türkçü olduğu kadar aynı zamanda İslamcıdır. Gaspıralı'da İslamcılık düşüncesinin oluşmasında Afganlı din âlimi ve reformcusu Cemaleddin Afgani'nin (1839-1897) fikirleri önemli bir yer tutmuştur. Afgani'nin, Müslüman itikadının temizlenmesi; onun dini tatbikler açısından kaba halk düşüncelerinden ve batıl inanışlardan kurtarılması ve aydın bir sınıfın meydana çıkması gibi düşünceleri Gaspıralı'yı etkilemiştir. Kısacası Gaspıralı her bir Türkçe yayını İslamcı, Türkçü veya Batıcı eğilimleri olup olmadığına bakmaksızın sahip bulunduğu özelliklere göre değerlendirmiştir.

Gaspıralı eğitim meselesine büyük önem vermiştir. Yeni usul eğitim metodunu daha geniş bir coğrafyaya yaymak için 1912-1914 yılları arasında Anadolu, Mısır ve Hindistan'a gitmiştir. Bir milletin ilerleyebilmesi için eğitimin gerekliliğine inanmış ve hayatının geri kalan kısmını eğitimin daha modern bir hale gelmesine ve tercüman gazetesinin düzenli olarak çıkarılmasına adanmıştır. Türk milliyetçiliği ideolojisinin ortaya çıkış sürecinde, Rus Çarlığı'nın gerek Orta Asya'da yürüttüğü emperyalist politikalar ve gerekse Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü Panislamizm politikaları etkili olmuştur. Rus Çarlığı, İşgal ettikleri Türk topraklarında asimilasyonist politikalar yürütmüş Türklerin dini ve kültürel faaliyetlerini engellemek için birçok tedbire başvurmuştur. İlk olarak, 1593'te çıkarılan karar ile bölgedeki bütün camiler ve okullar yıktırılmıştır. Tatar Türkleri ise bağımsızlıklarını ilan etmeyi başarmış ve 1612 yılına kadar kısada olsa bağımsız yaşamışlardır. Daha sonra tekrar Ruslar, Tatarları hâkimiyeti altına almış ancak Tatarların bağımsızlık girişimi Rusları rahatsız ettiği için baskı politikası uygulamışlardır. Baskılar karşısında isyan hareketlerinde bulunan Tatar Türklerinin isyan girişimleri şiddetle bastırılmıştır. "Bu ayaklanmaları merhametsizce ve kanla boğan Ruslar,

bütün İslam kültür ve din merkezlerini yıkarak, yeniden Hıristiyanlaştırma hareketine girişmişlerdir. 1742 yılında, Kazan'ın bir bölgesinde 546 camiden 418'i yerle edilmiş, Müslüman din adamlarının kanuni hakları ellerinden alınmış ve ticaret hürriyeti geniş ölçüde kısıtlanmıştır. Tatar sanatkarlarının maden işletmeleri; bıçak, kılıç, nal ve mih yapmaları yasaklanmıştır.” Rus Çar'ı Ruslarla Müslümanlar arasındaki dini ayrılıklarla pek ilgilenmemiş, fırsat buldukça Müslüman aydınlarını ve sosyal üst tabakasını yok etme siyasetini gütmüştür. Mesela, bütün Müslüman Kazan Tatarlarının asilzadelik unvanlarını kaldırmış ve onları devlet köylüsü sosyal kategorisine sokmuştur. Yeni Mühtediler Kazan Dairesi kurulduktan sonra 1740 ve 1750'lerde Müslümanlara karşı daha saldırgan bir Ortodoks misyonu uygulamıştır. Amaç ise gerektiğinde zor kullanarak bütün Müslümanları vaftiz etmektir.

On dokuzuncu yüzyılda Rusya'da dağınık bir şekilde yaşayan Türkleri birleştiren temel öge dindir. Tatarlar ve cenin halinde bulunan Azerbaycan Türkleri dışında, Türkler arasında henüz bir ulus bilincinden söz etmek mümkün değildir. Volga Tatarları, Doğu Batı ticaretindeki rollerinden dolayı yüksek bir gelişme göstermişlerdir. Ekonomik ve kültürel

yönden Rusya Müslümanları arasında en ileri durumda idiler. Osmanlı Devleti çok uluslu bir siyasi yapı içinde yalnızca Batı Türklerini bir araya getirebilmiş ve bir Akdeniz Devleti olarak gelişme göstermiştir. Bunun tek istisnası ise Kırım Hanlığıdır. Türklerin tarihi bir bütün olarak ele alındığında, hiçbir ulus ya da devletin Türkçe konuşan toplulukları bir araya getiremediği görülür. Kırım'ı Ruslar işgal ettikten sonra Osmanlı ülkesine büyük bir Tatar göçü olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından (93 Harbi) sonra Tatarlar, Azerbaycan ve Kafkas Türklerinin Osmanlı topraklarına göçü hız kazanmıştır. Türkiye'ye gelenlerin büyük bölümünün eğitim düzeyi yüksek, deneyim sahibi kişilerdi. Panislavizmin Rusya'daki Türkler ve Müslümanlar için nasıl büyük bir tehlike olduğu konusunda da deneyimli idiler. On dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren iletişim imkânlarının artması, Rusya Türklerini hem birbirlerine hem de Osmanlı Devletine yakınlaştırmıştır. Ruslaştırma ve misyonerlik faaliyetleri de yine artış göstermiştir. Orta Asya'nın Ruslar tarafından işgali, o güne değin ticareti ellerinde tutan Tatarlar için ağır bir darbe olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Türkler, Rusya'da Ruslaştırma politikasına ve Panslavizm tehdidiyle karşı

karşıya kalmışlardır. Ruslar onların ulusal karakterlerini yok etmek için çalışmalar göstermiştir. Alkolün yaygınlaştırılmasından dinsel zorlamalara kadar her türlü yönetime başvurmuşlardır.

Gaspıralı'ya göre Türk; sadece Osmanlı Devleti'nde yaşayan Türklerin değil, aynı zamanda Rus esareti altında yaşayan Kırgızlar, Özbekler, Kazaklar, Tatarlar ve diğer Türk topluluklarının tamamının ortak adıdır. İsmail Gaspıralı, Rus Çarlığı hâkimiyetinde olan Kırım'da yaptığı çalışmalarla, Rusya Türklerine milli bilinç şuurunu aşılacak için gayret sarf etmiştir. Türk milletinin büyük bir kısmı, medeniyette geri kaldığı için bağımsızlığını yitirmiş ve esarete mahkûm olmuştur. Sovyet Rusya'nın onlar üzerindeki tesirinden dolayı hürriyetin ne demek olduğunu unutmışlardır. Gaspıralı Türklerin yeniden bağımsızlıklarını elde edebilmeleri için bütün Türkler arasında dil ve kültür birlikteliğinin sağlanması ve modern eğitim alarak bilimde, sanatta ve ekonomide ilerlemeleri gerektiğini söylemektedir. O fikir birliğinin İslam dini tarafından da mukaddes unsurlardan biri sayıldığını da ayrıca ifade etmektedir. İsmail Gaspıralı'nın “müşterek dil” hususundaki çalışmaları, aynı zamanda “fikirde ve işte birlik” düşüncesinin gerçekleşmesini sağ-

layacak olan ortamı da hazırlamak amacını taşımaktadır. O, gerek “Tercüman” vasıtası ile gerek Türk-İslam dünyasını dolaşarak, gerekse “Usul-i cedid” okulları ile “Fikirde Birlik” idealini kısmen de olsa hedefine ulaştırmayı başarmıştır. İsmail Bey’e göre bir milletin ileri medeniyetler seviyesine ulaşması için üç önemli konuda gelişmesi gerekmektedir. Bunlar eğitim, siyaset ve ekonomidir. Siyasi gelişme ve ekonomik ilerleme yolundaki en önemli unsur ise eğitimidir. Gaspıralı bu sebepten eğitim meselesine çok ehemmiyet göstermiş ve üzerine çok fazla eğilmiştir. Buna göre Ahmet Bican Ercilasun’da Gaspıralı’nın Türkçülük için yapmış olduğu faaliyetleri üç başlık altında toplamıştır: “Osmanlı Türkçesini, bütün Türk dünyasının anlayacağı müşterek bir edebî dil haline getirmek, Maarifî yeni usule göre ıslah eylemek, Batı’nın yeni ve faydalı fikirlerini öğrenip Müslüman dünyasında yaymak.”

Belirtilen bu noktalar nazarı ile İsmail Bey bir “inkılapçı” ve medeniyeti garbiyenin “reformatör” kelimesine nail kıldığı mefhum murat olmak üzere, bir “müceddit”tir”. İsmail Bey’in fikirleri yaşadığı coğrafya itibarıyla en çok Rusya Türklerinden kendinin de mensup olduğu Kırım Tatarlarını etkilemiş ve onlar üzerinde kültürel ve entelektüel izler bırak-

mıştır. Dolayısıyla, fikirleri en fazla kalıcı tesiri Kırım’da bırakmıştır. Gaspıralı’nın Tercüman gazetesinde yazdığı eğitim reformu yazıları Orenburg’da çıkan Vakit gazetesi, Kazan’da çıkan Yulduz gazetesi ve Şura dergisi ile Azerbaycan’da çıkan Molla Nasreddin ve Fuyuzat dergileri tarafından da yazılıp yayınlanmıştır. Bu gazete ve dergiler Türkistan sahasında da okunduğundan Gaspıralı’nın fikirleri Kuzey Türklerinden, Hindistan’a kadar geniş bir coğrafyaya ulaşmıştır. Rusya Türklerinin uyanışında önemli yere sahip olan İsmail Gaspıralı, Rusya’nın ayrı ayrı yerlerinde yaşayan ve ayrı lehçeleri kullanan Türkleri bir millet olmaya çağırmıştır. Milletleşmeyi modern devletlerin özelliklerinden biri olarak görmektedir. Türk topluluklarının modern hayat standartlarına yükseltilmesi düşüncesiyle birlikte dini ve kültürel değerlere de önemli bir yer ayırmıştır. İsmail Gaspıralı yaşamı boyunca hem fikirlerinin arkasında durmuş Türk topluluklarının bağımsızlığını kurmak ve esaretten kurtarmak için çaba sarfetmiş bu da ancak 1991 de Sovyet Rusya’nın dağılması ile gerçekleşmiştir. Türkiye’nin bağımsızlığı ise en büyük örnek ve başarı olmuştur. Gaspıralı yaşadığı döneme ve günümüze fikirleri ile derin izler bırakarak Türkçülüğün önderleri arasında yer almıştır. 20 Mart 1851’de Bahçesaray’da doğan

Türk Dünyası’nın büyük düşünürü, 24 Eylül 1914’de yine bu topraklarda, kendini milletine ve Âlem-i İslâm’a adanmış Bahçesaray’da hayatını kaybetmiştir.

Kaynakça

- AKÇURA, Yusuf, “Türklerin Büyük Muallim ve Muharriini İsmail Bey Gasprinski”, Türk Yurdu Dergisi, Cilt: Sayı: 327, 2014.
- AYVAZOĞLU, Beşir, “Türk Dünyasının Büyük Düşünür ve Reformist”, Türk Edebiyatı, Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, 486. Sayı, Nisan 2014.
- DEVLET, Nadir, İsmail Bey Gaspıralı, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990.
- ERCİLASUN, Ahmet B, İsmail Gaspıralı’nın Fikirleri, <http://www.ismailgaspırali.org/yazilar/abercilasun.htm>, Akmesic, Mart, 1991.
- FISHER, Alan; “Kırım Tatarları”, çev. Eşref Özbilen, İstanbul, Selenge Yayınları, 2009.
- GASPIRALI I, “Seçilmiş Eserleri: 1 Roman ve Hikâyeler”, Hazırlayanlar: Yavuz Akpınar-Bayrak Orak-Nazım Muradov, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005.
- GASPIRALI, Seçilmiş Eserleri: I, s. 435; Seydahmet, s. 24, 25.
- GASPIRALI, İsmail, (ed.), “Tercüman Gazetesi”, (1883-1914), Rusya.
- GERHARDVON Mende, “İsmail Bey Gasprinski: Rusya Türklerinin Milli Faaliyetleri Hakkında”, İsmail Bey Gaspıralı İçin, s. 17.
- GÖKSAN, A, “Gaspıralı İsmail Bey (Ölümünün 50. Yıldönümü Dolayısıyla)”, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 23, s. 23-30, Ankara, Eylül 1964.
- HOSTLER, W. Charles; “Türkler ve Sovyetler: Türklerin, Bugünün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi”, çev. Mithat San, Ankara, Şanal Matbaası, 1976.
- KARATAŞ, Murat, Tarih Okulu, Sayı:3,2009, s.203-214 Bkz. François Georçon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935), 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- KIRIMLI, Hakan, “İsmail Bey Gaspıralı”, Ankara, Kırım Türkleri Yardımlaşma Derneği Yayınları, 2001.
- KIRIMLI, H, “Gaspıralı, İsmail Bey”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 13, İstanbul, 1996.
- KOHN, Hans, “Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği”, Çev. Ağah Oktay Güner, 3.Baskı, Ankara, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1991.
- KRAMER, Martin; “Gasprinski’nin ‘Dünya Müslümanları Kongresi Teşebbüsü’(1907) ve Neticeleri”, İsmail Bey Gaspıralı İçin, Ed. Hakan Kırımı, Ankara, Kırım Türkleri Dayanışma Derneği Yayınları, 2004.
- KUTTNER, Thomas S. “Rusya Müslümanları Arasında Ceditçilik Hareketi ve İslam Dünyası: İsmail Gasprinski Kahire’de Yıl. 1908”, İsmail Bey Gaspıralı İçin, s. 423.